

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА ТЕОРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДІЇ ТАЛКОТА ПАРСОНСА В ПОЛІТИЧНОМУ МАРКЕТИНГОВОМУ АНАЛІЗІ

Стаття присвячена освітленню основних положень теорії соціальної дії, розробленій Т. Парсонсом в середині ХХ сторіччя, і впровадженню елементів цієї теорії в політичному маркетинговому аналізі соціально-політичних структур України.

Ключові слова: соціальна дія, актор, ситуація, ціннісна орієнтація, соціальна система, система культури, система особистості, структурно-функціональний аналіз, політичний маркетинговий аналіз.

Статья посвящена освещению основных положений теории социального действия, разработанной Т. Парсонсом в середине ХХ столетия, и внедрению элементов этой теории в политическом маркетинговом анализе социально-политических структур Украины.

Ключевые слова: социальное действие, актер, ситуация, ценностная ориентация, социальная система, система культуры, система личности, структурно-функциональный анализ, политический маркетинговый анализ.

The article discusses the basic positions of theory of social action, developed T. Parsons in the middle of the XX century, and introduces elements of this theory in the political marketing analysis of socio-political structures of Ukraine.

Key words: social action, actor, situation, valued orientation, the system, system of culture, system of personality, structural-functional analysis, political marketing analysis, social.

У науковому підході до державного управління соціально-політичними процесами, які розвертаються в Україні, існує проблема дефіциту високоякісних і ефективних методик дослідження, заснованих на оригінальних, таких, що до кінця зрозумілих і правильно використовуваних теорій. На базі таких теорій з'являється можливість створити нові або істотним чином удосконалити наявні інструменти дослідження і впливу на соціальні інститути держави, суспільства, а також акторів і очолювані ними структури соціально-політичної дії, використовувані в політичному маркетингу. Однією з таких теорій є структурно-функціональна теорія соціальної дії Т. Парсона, розроблена ним у 50-60-х роках ХХ століття.

Спочатку спроби створити струнку структурно-функціональну теорію соціальної дії були зроблені європейськими соціологами першого покоління, зокрема Е. Дюркгеймом [1; 2], М. Вебером [3-6] і В. Парето [7; 8].

Еміль Дюркгейм сприймав суспільство як моральний порядок: сукупність ідей, переконань

і відчуттів. Суспільство є свого роду структурою, якій відповідає певна мораль; мораль орієнтована на суспільство, у свою чергу, суспільство є мета будь-якої моральної дії. Суспільство і мораль існують в індивідуальній свідомості, проте виходять за її рамки. Моральні правила відрізняються від інших правил поведінки, оскільки їх наслідки не містяться в них самих, а лише при недотриманні їх застосовуються зовнішні санкції за порушення обов'язків. Кожне суспільство має систему моралі, відповідну його структурі. Таким чином, соціальна сфера утворює ряд умов, що не піддаються контролю для даного конкретного індивіда, але в принципі доступні контролю людей в їх сукупності. З цієї точки зору, найбільш значний аспект соціального середовища – це система нормативних правил, підкріплених санкціями.

Е. Дюркгейм визнає, що страх перед санкціями складає лише другорядний мотив дотримання інституційних (суспільних) норм; первинний же мотив – це моральний борг. Моральний борг по відношенню до норми означає ні що інше, як

ціннісну установку. Більш того, оскільки соціальна сфера включає інтегровану систему норм, то звідси витікає й існування загальної системи установок, орієнтованих на кінцеві цінності. А тому в суспільстві повинна існувати загально визнана система цінностей.

Далі Е. Дюркгейм в системі соціальної дії оперував з індивідом, який діє в соціальному середовищі, а потім аналізував це середовище. Тут він виявив загально визнану систему нормативних правил як одну з головних складових соціального середовища, тим самим висвітлив інституційний аспект системи соціальної дії. Він повністю виявив відміну рису структури систем соціальної дії, що розглянуті у телеологічних термінах схеми «засоби – мета», які вперше були сформовані ще М. Макіавелі [9]. Виявилось, що дія в цій схемі має, зокрема, подвійну нормативну орієнтацію; вона орієнтована на норми ефективності і норми законності.

Крім того, Е. Дюркгейм вирізняв різні типи суспільства. Будь-який соціальний факт ординарний завжди лише відносно певного соціального типу на певній фазі його розвитку. Визначення різних типів є завданням соціальної морфології, яка знаходиться у джерел будь-якого соціологічного аналізу. Провідним принципом класифікації суспільств на різні типи є орієнтація на ступінь організації, тобто на ступінь соціальної диференціації від просто структурованих суспільств, які складаються лише з одного сегмента, до складно диференційованих суспільств.

За допомогою соціологічного аналізу Е. Дюркгейм намагався розкрити сутність певних соціальних фактів, що відбиваються на всіх соціальних типах, які знаходяться на однаковій стадії розвитку. Соціологічне пояснення складається з аналізу фактів і функцій. Соціальні факти є причинними факторами, знаходження яких дозволяє пояснити певні обставини впливом цих причин. Однак, у цей же час соціальні факти завжди функціональні, тобто корисні для суспільства, поки вони носять примусовий характер. Їх функціональність відноситься до суспільства або цілого і тому незалежна від їх внеску в певні специфічні соціально-політичні або економічні цілі. Для Е. Дюркгейма соціальними фактами, в першу чергу, є цінності і мораль, і розглядаються як продукти загального зв'язку суспільства, а не як ознаки індивідів або груп.

Макс Вебер зробив спробу сконструювати систематичну класифікацію ідеальних типів. З методологічної точки зору він дає таке пояснення: ідеальний тип – це гіпотетично конкретний тип, який може слугувати одиницею системи дії або соціальних стосунків. Але в методологічному плані він не пов'язаний експліцитно загальною теоретичною системою в жодному з двох головних її аспектів – ні в структурній схемі системи дії, ні в системі елементів.

Логічним вихідним пунктом М. Вебера є поняття дії, під яким він розуміє людську установку або діяльність (незалежно від того, чи

полягає вона у внутрішніх або зовнішніх актах, чи зазнає поразки або досягає успіху), якщо і оскільки актор або актори пов'язують з ним суб'єктивне значення. Соціальна дія – це така дія, яка відповідно своєму суб'єктивному значенню для актора або акторів, імпліцитно включає установки та дії інших і в своєму розвитку орієнтована на них.

М. Вебер пов'язує поняття дії з суб'єктивним аспектом, що піддається розумінню. Оскільки людська поведінка недоступна такому розумінню, виходячи з суб'єктивної точки зору актора, то це – не дія. Він розкриває суть поведінки та її аспекти, що піддаються осмисленню, тобто дія, поскільки вона релевантна причинному поясненню її процесу і результату й це поняття емпіричної пояснювальної науки, а не нормативної.

Як способи детермінації соціальної дії, М. Вебер уводить чотири поняття такої детермінації: цілерациональність, ціннісна рациональність, афективність і традиційність. Ці поняття, за його визначенням, переважно ідеальні типи конкретної соціальної дії.

Вільфредо Парето проблему соціальної дії розглядає зі специфічної точки зору. Його загальні методологічні постулати розчистили шлях для експліцитної побудови волонтаристської теорії соціальної дії. Скептицизм В. Парето звільнив наукову методологію від прихованого посилання, згідно з яким теорія, для того аби бути методологічно прийнятною, повинна бути позитивістською. Він послідовно виявив і обійшов помилку неввірно розглянутої конкретності, характерну для позитивістської соціальної теорії. У своїй експліцитній концептуальній схемі він синтетичну соціологічну концепцію, якою доповнив ним же сформовану економічну теорію користі, ввів поняття залишкових категорій. Вихідний пункт – позитивно визначене поняття логічної дії. Це конкретна дія, оскільки вона містить операції, логічно пов'язані з їх метою, як, з точки зору актора, так і на погляд стороннього спостерігача. З іншого боку, нелогічна дія – залишкова категорія, тобто така дія, яка за будь-яких причин не відповідає логічним критеріям.

В. Парето будує свою концепцію залишків і похідних елементів у теоретичній системі без явного зв'язку з проблемою структури. Експліцитно визначивши ці поняття, він переходить до класифікації їх цінності, не намагаючись розглядати конкретні системи соціальної дії. Дії членів суспільства в значній мірі орієнтовані на загальну інтегративну систему кінцевих цілей, що поділяються цими членами, а ціннісний елемент – у вигляді кінцевих цілей і ціннісних установок – в більшій мірі є загальним для всіх членів даного суспільства. Це одна з умов рівноваги соціальної системи.

Отже, європейські соціологи першого покоління – Е. Дюркгейм, М. Вебер і В. Парето створили базову основу соціологам другого покоління для формування впорядкованої теорії соціальної дії.

Соціологи другого покоління – представники американської соціологічної школи, в особі Талкота Парсонса [10; 11], Ч. Райт Мілса [12-14],

Ентоні Гіденса [15; 16], Н. Смельзера [17], учня Т. Парсонса, і Роберта К. Мертонна [18] зробили свій внесок у науку про суспільство з позицій свого бачення його структури і розвитку. Безумовно, не всі вони підходили до розгляду даної проблеми з позицій структурно-функціонального аналізу, а деякі з них, прямо критикували цей підхід.

Роберт К. Мертон підкреслював сумісність дослідження причини і функціонального аналізу. Так, він пропонував використовувати каузальний аналіз при дослідженні виникнення того чи іншого соціально-політичного феномену, а відповіді на питання про наслідки – пропонував шукати за допомогою функціонального аналізу.

Для того, щоб здійснити функціональний аналіз, необхідно здійснити послідовно ряд операційних кроків: вивчити функціональні вимоги системи, після того необхідно описати різні механізми, які слугують для виконання цих вимог; якщо виникають порушення, вони повинні бути діагностовані й вивчені з метою усунення. Однак порушення можуть бути усунені тільки тоді, коли описані складові частини соціальної структури, функції якої порушені. Крім того, повинні бути відомі механізми функцій і характер їх впливу.

Р. Мертон вважав, що необхідно поєднати структурно-функціональний аналіз і емпіричне соціальне дослідження. Він увів поняття «теорія середнього рівня», що являє собою понятійну конструкцію, яку можна перевірити і обґрунтувати емпірично. Головними поняттями теорії середнього рівня є концепції вихідних груп, аномії та бюрократії.

Ч. Райт Мілс критично підійшов до питання про роль класичної соціології у справі вивчення соціальних проблем і суспільства в цілому, всупереч натуралістичній – позитивістсько орієнтованій прикладній соціології. При цьому, він виступав за те, що соціальні структури можна розуміти тільки вивчаючи історію їх виникнення і формування протягом тривалого проміжку часу, а мета соціології взагалі полягає в тому, щоб дати людині можливість бути вільною, втручатися активно в історичний процес і не дозволяти собою керувати тим, хто стоїть на верхівці владної піраміди, не дозволяти нав'язувати собі їх думки.

Ентоні Гіденс створив так звану теорію структурації, в якій поєднані поняття мікро- і макрорівня, суб'єктивістські й об'єктивістські підходи розгляду соціальних феноменів і теорія соціальної дії зі структурною соціологією. З точки зору теорії структурації, завдання соціологічного аналізу він пропонує, з одного боку, як герменевтичне пояснення і опосередкування дивергуючих форм життя на дискрептивних метамовах соціальних наук. З іншого боку, пояснення створення і відтворення суспільства як результату дії людей.

У питанні пояснення поняття структури в теорії структуроутворення, Е. Гіденс відходить від структурного і функціонального підходів. Структура та дія для нього – це різні величини і різні виміри одного і того ж фактора, а соціальна система – це сукупність дій людей у певних

ситуаціях, яка відтворюється в часі і просторі. Виходячи з цього, суспільства – це соціальні системи, в яких певні структурні принципи постійно здійснюють накопичення інститутів в часі і просторі. При цьому, час і простір в теорії структурації – це не умови навколишнього світу для соціального життя, а фундаментальні умови соціальної дії.

Талкот Парсонс є творцем класичної теорії соціальної дії на основі структурно-функціонального підходу. Він виступив противником натуралістичного позитивізму Герберта Спенсера [19-22], що означало не відмову від природно наукового орієнтованого метода, а його заглиблення і поновлення. Крім того, Т. Парсонс виступав противником радикального емпіризму в соціологічній науці й прагнув до відновлення цінності теорії як такої. У статті буде більш детально розглянута сутність теорії соціальної дії і елементи соціальної структури. Слід також відмітити, що парсонівська теорія базується на синтезі соціальної антропології, дюркгеймівської соціології та веберівської теорії дії. У сучасних умовах, теорію Т. Парсонса розвивав його учень – Н. Смельзер.

Отже, структурно-функціональну теорію соціальної дії або її елементи соціології розробляли на основі всього ХХ століття. Фундамент структурного функціоналізму заклали європейські вчені-соціологи першого покоління Е. Дюркгейм, М. Вебер і В. Паретто. У подальшому цю естафету перейняли представники другого покоління так званої американської школи. Значний внесок у створення аналітичної структурно-функціональної теорії вніс Т. Парсонс.

Теорія Т. Парсонса є однією із складно зрозумілих у соціальній науці. Ця складність пояснюється, зокрема, невідповідністю, а розуміння приходить тільки після вивчення праць Е. Дюркгейма, М. Вебера, А. Парето, Г. Спенсера. Цим можна пояснити не дуже широке розповсюдження парсонівської теорії соціальної дії.

Для державного управління як науки і практики роль теоретико-аналітичної концепції Т. Парсонса очевидна. Однак у науковій управлінській діяльності проглядається тенденція ігнорування або уникнення всебічного використання теоретичних положень структурного функціоналізму. Ця теорія містить не тільки абстрактно-теоретичні конструкції, хоча вони є однією з сильних її сторін, але й показує алгоритми розв'язання проблем, котрі стоять перед усім суспільством взагалі і державними інститутами влади зокрема. Структурно-функціональний аналіз ефективний у розв'язанні проблем удосконалення системи соціалізації, виховання, влади, етнонаціональних, расових і релігійних питань. Тому, першочерговим завданням для наукових працівників у сфері державного управління України є осмислення і впровадження в теорію державного управління на теоретико-аналітичному рівні положень концепції структурно-функціонального аналізу з метою побудови ефективно діючої моделі соціально-політичної системи України.

Ціллю статті є розкриття сутності парсонівської теорії соціальної дії та її впровадження в політичний маркетинговий аналіз [23] на теоретичному рівні; показати, що політичний маркетинг, збагачений фундаментальною теорією соціальної дії, є ефективним інструментом дослідження структури і динаміки процесів, що відбуваються в Україні. Держава, будучи найпотужнішим інститутом соціально-політичної системи, за допомогою наукового потенціалу, який має політичний маркетинг, зможе швидко та якісно впливати на удосконалення всієї інституціональної структури в нашій країні, аналізувати виникаючі проблемні питання з позицій структурного функціоналізму.

Система державної влади в Україні на сучасному етапі розвитку нашого суспільства гостро потребує якісних і валідних методик дослідження проблем, пов'язаних з ефективністю діяльності управлінського апарату по всій вертикальній і горизонтальній структурі соціальних інститутів. Політичний маркетинг володіє потужним науково-дослідним потенціалом у частині надійності методів пізнання соціально-політичних процесів на теоретичному і прикладному рівнях. Однак вивчення і правильне розуміння подій, які відбуваються в державі, ускладнено тим, що держава є складноструктурованою організацією людського співтовариства. Без ретельного і всебічного аналізу інституціональної структури, динаміки і направленості змін, що відбуваються в суспільстві і свідомості людей, функцій структурних елементів державних і недержавних організацій неможливо, якщо відсутня добротна теоретична наукова база.

Такою теоретичною основою дослідження структури держави і соціальних інститутів може бути теорія соціальної дії, розроблена Т. Парсонсом. Елементи цієї теорії істотним чином будуть сприяти підвищенню можливостей теоретичного політичного маркетингового аналізу, тим самим удосконалювати методи дослідження структурних частин нашого суспільства, функціональне значення яких, у свою чергу, дозволить напрацювати більш сучасні інструменти впливу на соціально-політичні процеси в Україні.

Т. Парсонс у своїй книзі «Структура соціальної дії» [10, с. 43-328], передусім визначає роль теорії в науковому пізнанні: «Теорія не тільки формулює те, що ми знаємо, але і говорить нам про те, що ми хочемо знати, тобто ставить питання, на які необхідно дати відповідь. Більш того, структура теоретичної системи вказує на можливі альтернативи в розв'язанні даного питання» [10, с. 51]. Теоретичні положення знаходяться в логічній взаємозалежності одна від одної таким чином, що вони утворюють системи, які прагнуть бути логічно замкненими.

Система починається з групи взаємопов'язаних положень або аксіом, які передбачають співвідношення з емпіричними спостереженнями всередині логічних рамок теоретичних положень. Кожне з цих положень має логічні імплікації.

Система стає логічно замкненою, якщо кожна з логічних імплікацій, що виведені з будь-якого положення всередині системи, знаходить вираження в іншому положенні тієї ж системи. «В логічно замкненій системі, – підкреслює Т. Парсонс, – всі твердження, що входять до неї, з одного боку, взаємопов'язані в тому відношенні, що кожне з них включає деякі наслідки, що стосуються інших тверджень, а, з іншого боку, система детермінована в тому відношенні, що кожний з цих наслідків знаходить своє висвітлення в інших утвердженнях тієї ж самої системи» [10, с. 128].

Отже, найбільш важливим показником зрілості і життєздатності соціальної науки взагалі та її структурних елементів зокрема є стан її систематичної теорії, яка складається з певного виду узагальненої концептуальної схеми, практично використаної в тій чи іншій соціальній галузі, а також включає різні види і ступені логічної інтеграції складових її елементів, і способи, за допомогою яких ця система дійсно може застосовуватися в емпіричному дослідженні. А емпіричні дослідження, між іншим, як указував Т. Парсонс, «якщо вони проводяться з розмахом і уявою та мають значення для фундаментальних проблем свого часу, прямо ведуть до загальної теорії, незалежно від наявності або відсутності методологічних намірів» [10, с. 213].

Будь-яке соціально-політичне, економічне або культурне явище може бути описано як певна система соціальної дії. Так, систему завжди можна членувати на частини або менші підсистеми. Якщо це членування або аналіз продовжувати достатньо довго, то врешті-решт можна отримати те, що називається елементарною дією, тобто найменшу одиницю системи дії, котра має сенс у рамках даної конкретної системи дії.

Т. Парсонс підкреслює, що «одиниця членування розглядається як «частина» явища в тому розумінні, коли її можна уявити такою, що існує ізольовано від інших частин. При цьому методологічно несуттєво, чи можна практично здійснити таку ізоляцію» [10, с. 280].

Хоча ця елементарна дія є кінцевою одиницею, що розуміється як підсистема дії, з точки зору теорії вона не являє собою нерозкладну сутність. Одиниця, в парсонівському розумінні, виявляється складовою з елементів дій. У повному вигляді одиниця дії включає в себе певне число конкретних елементів, таких як конкретна мета, конкретні умови, конкретні засоби, одна або декілька норм, що керують вибором засобів для досягнення мети. Тому неможливо дати значущий опис дії без специфіки всіх цих чотирьох елементів.

У відношенні всіх елементів дії повинна передбачатися нормативна орієнтація, її телеологічний характер. Дія завжди повинна розумітися в контексті існування напруги між двома різними типами елементів: нормативними і ситуативними. Як процес, дія фактично є процесом зміни ситуативних елементів у напрямку відповідності нормам. Таким чином, умови повинні розглядатися

на одному полюсі, цілі і нормативні правила – на іншому, а засоби і зусилля – в якості пов'язаних ланок між ними.

Крім того, в дії необхідна присутність тимчасового виміру. Дія є процесом, що відбувається в часі. Корелятом телеологічного характеру є тимчасова координата між нормативними і ненормативними елементами. Поняття цілі завжди включає відношення до майбутнього, до очікуваного стану справ, які не обов'язково настануть без втручання дійової особи (актора). У свідомості актора мета повинна виникнути одночасно з ситуацією і передувати вживанню засобів. Останнє в свою чергу повинно передувати результату. Ці відношення елементів один до одного можуть бути встановлені тільки в тимчасових термінах.

Оскільки соціальні системи *вреспі-решт* складаються з людей, дії і системи дій різних індивідів в тій мірі, в якій вони взаємно орієнтовані між собою, складають соціальні стосунки. В тій мірі, в якій ця взаємодія систем дії індивідів є тривалою і регулярною, ці стосунки набувають певних, відносно постійних властивостей або дескриптивних аспектів. Один з них є структурним. Інший полягає у відносній перевазі, за веберівською термінологією, *Gemeinschaft* або *Gesellschaft*.

Слід мати на увазі, що необхідно спостерігати не всі дії учасників стосунків, не всі їх установки і т.д. Достатньо лише встановити для даної конкретної мети релевантний аспект цих стосунків. Для того, щоб по можливості полегшити такого роду спостереження, для кожного релевантного аспекту слід створити класифікацію типів на основі адекватних критеріїв, аби при дослідженні була можливість розташовувати спостереження в рамках концептуальної схеми. Тільки тоді, коли класифікація розроблена і перевірена, стає можливим обмежити спостереження невеликим числом ідентифіційованих фактів. Однак об'єм спостережень, необхідний для ідентифікації, не може бути заданий апріорно, а залежить від характеру фактів і стану знань спостерігача в даній галузі. Але тенденція наукового прогресу полягає в послідовному зменшенні цього об'єму. Це відбувається двояко. По-перше, деякі факти можуть бути відкинуті як не релевантні. По-друге, можна встановити взаємозв'язки між релевантними фактами, тому виявлення одних фактів дозволить зробити висновок про існування інших без спеціальних зусиль для їх спостереження.

Таким чином, найважливішою функцією такої вторинної дескриптивної схеми, як система соціальних стосунків, є функція наукової економії, зменшення об'єму спостережень і верифікацій, необхідних для винесення адекватних суджень. Друга функція – це такий спосіб опису фактів, який не дозволяв би довести розчленування одиниць до такої межі, коли зникають релевантні емерджентні властивості. У парсонівському розумінні термін «емерджентний» має значення «такий, що розуміється на загальних властивостях

складних систем явищ, які емпірично визначаються в своїх приватних значеннях, і, як можна встановити за допомогою порівняльного аналізу, змінюються в своїх приватних параметрах незалежно від інших властивостей... Відмінність емерджентних властивостей від елементарних пов'язана тільки з тим, що при аналізі системи по одиницям, доведеному до певної межі, вони зникають і перестають бути такими, що спостерігаються. Існування й емпірична значущість емерджентних властивостей ... є ... мірою обмеженості системи. Ці властивості мають фундаментальне значення для системи дій» [10, с. 295].

Те, що схема стосунків вторинна по відношенню до дій, обґрунтовується наступними міркуваннями. Цілком можливо концептуально відокремити елементарні дії від соціального відношення, але абсолютно неможливо навіть концептуально ізолювати соціальне відношення від дій його учасників. Це є дескриптивним аспектом систем дій, нерозривно пов'язаних з великою кількістю індивідів та їх вчинків. Крім того, сама система особистості індивіда (це уявлення може не співпадати в даному контексті з психологічною концепцією особистості) – це ще одна вторинна дескриптивна схема дії. Це впорядкована система одиничних дій, об'єднаних загальною приналежністю до одного й того ж актора.

З іншого боку, коли мова йде про системи соціальної дії, що складаються з безлічі акторів, вони можуть бути описані як групи, тобто як більш крупний агрегат. Цей агрегат може розумітися як такий, що складається з індивідів, які виступають в якості одиниць. Індивід в цьому контексті стає членом групи. Безперечно, що групи в цьому розумінні також мають емерджентні властивості, які не виводяться з властивостей осіб, узятих у концептуальній ізоляції від їх членства в групі. Індивід є складовою одиницею групової структури. Тому групова схема в даному контексті також повинна розглядатися як вторинна по відношенню до схеми дій.

З точки зору аналізу за елементами кожна конкретна або концептуально ізольована одиниця або частина являє собою специфічну комбінацію приватних значень одного або декількох аналітичних елементів. Кожен тип є постійним набором стосунків між цими значеннями. Зі свого боку, елемент є універсалією, приватними випадками якої можуть бути:

- певна аналітична одиниця, що взята в цілому;
- один або декілька фактів, що описують цю одиницю;
- вираження одного або декількох емерджентних властивостей складних комбінацій таких одиниць.

Будь-яка атомістична система, що розглядає тільки властивості, які виявили себе в елементарній дії або в будь-якій іншій одиниці, не здатна адекватним чином врахувати елементи останнього типу, тому по відношенню до складних соціальних систем вона є невизначеною.

Для того, щоб могла існувати стійка система соціальної дії, яка включає в себе безліч індивідів, повинна мати місце нормативна регуляція

аспекту влади (тобто здійснення примусу іншими) у стосунках між індивідами всередині системи; іншими словами, повинен бути наявним розпорядчий порядок – політичні елементи дії. На основі емерджентних властивостей систем соціальної дії, що відсутні в елементарній одиниці дії, можна розпізнати три чітко визначені сфери таких властивостей – політичні, соціальні й економічні. Кожна з цих сфер асоціюється з групою емерджентних властивостей, які, з одного боку, зникають, коли система ділиться на одиниці аналізу, не властиві даному рівню складності, а з іншого боку, не можуть розумітися як єдино наявні, коли конструювання таких систем переходить за межі цього рівня складності.

Загально визнано, що соціальна система суспільства складається з різних соціальних інститутів, що входять до неї, які, в свою чергу, мають власну структуру. Інституціональна структура – це один із видів інтеграції дій індивідів, що входять до неї. Інтеграція функціонально необхідна для того, щоб система залишалася в стабільному стані і була здатна справлятися з внутрішніми конфліктами, які інакше можуть стати для неї роковими. Стійкість соціальної системи можлива тільки в тому випадку, коли в певних межах люди ведуть себе відповідним чином, у відповідний час і у відповідному місці. Т. Парсонс писав: «Інституціональна структура в дійсності є ні чим іншим, як доволі стабільним способом організації людської дійсності і мотиваційних факторів, на яких вона базується. Будь-які істотні зміни цих останніх або зв'язків між ними буде різко змінювати цю структуру» [10, с. 338].

Для того, щоб інституціональні моделі діяли, вони повинні бути підкріплені моральним почуттям більшої частини членів суспільства, а інтегрована (тобто добре спеціалізована) в це суспільство особистість повинна визнавати статус інших осіб у стратифікаційній системі, і в особливості – але ні в якому випадку не виключно – статус тих осіб, які стоять вище за неї.

Слід відзначити, що один із розповсюджених видів слабо інтегрованої структури – це структура, де символи визнання втрачають зв'язок з інституціонально схваленими досягненнями, в якій люди користуються визнанням незалежно від певних досягнень і, навпаки, маючи такі досягнення, не отримують визнання, які їм належать. У результаті такого недоліку інтеграції індивід потрапляє в конфліктну ситуацію. З одного боку, він потрапляє у конфлікт із самим собою. Він відчуває себе змушеним забезпечувати свої егоїстичні інтереси способами, які не сумісні зі стандартами поведінки, котрі виховані в ньому і настільки глибоко вкоренилися в його свідомості, що він не може їх повністю відкинути. З іншого боку, він постає перед об'єктивною дилемою. Наприклад, він може продовжувати жити у відповідності з тими стандартами, які він поціновує, але тоді він залишається без визнання і його символів; або він може погнатися за

зовнішнім успіхом, але тільки ціною порушення своїх власних стандартів і стандартів тих людей, яких він більше всього поважає. Звичайно зовнішній і внутрішній конфлікт виникає одночасно, і по-справжньому безболісного виходу з такої ситуації немає. Внаслідок цього, розповсюджена форма психологічної реакції на таку конфліктну ситуацію – агресивність у переслідуванні особистих цілей і своїх егоїстичних інтересів взагалі. В контексті сформульованої мети нашої статті можна резюмувати, посилаючись на Т. Парсонса, що «багато проблем можуть бути плідно вивчені за умови співробітництва на теоретичному рівні різних соціальних дисциплін, ніж це можна зробити, діючи всередині кожної з них в окремому випадку, як би добре не була розроблена для розв'язання певного кола проблем її теоретична схема» [10, с. 353].

Т. Парсонс у своїй праці «Сучасний стан і перспектива систематичної теорії в соціології» [10, с. 381-414] вказує, що найбільш важливим показником зрілості науки є стан її систематичної теорії, яка складається з певного виду узагальненої концептуальної схеми, практично використовуваної в тій або іншій галузі, а також включає різні види і ступені логічної інтеграції складових її елементів, способи, за допомогою яких ця система дійсно може застосовуватися в емпіричному дослідженні. Двома найбільш істотними функціями теорії є описи і аналіз. Вони нерозривно пов'язані, тому що точний аналіз стає можливим тільки тоді, коли істотні факти про явища описуються в ретельно систематизованій і впорядкованій манері. А будь-яка система обґрунтованих емпіричних узагальнень припускає наявність узагальнюючої теоретичної системи.

Складну соціальну систему як ціле можна досліджувати за допомогою динамічного аналізу. Істотною рисою динамічного аналізу в повному розумінні слова є розгляд сукупності взаємозалежних явищ одночасно. Найважливішою умовою успішного динамічного аналізу є безперервне віднесення кожної проблеми до стану системи як до цілого. Якщо це неможливо забезпечити шляхом експліцитного включення кожного факту як значущої змінної, що введена до динамічного аналізу на даному етапі, то необхідно застосувати будь-який метод спрощення. Логічно це стає можливим за допомогою розгляду деяких узагальнюючих категорій ні в якості змінних, а в якості констант.

Функція структурних категорій полягає в тому, щоб спростити динамічні проблеми до такого стану, коли вони стануть керованими без звернення до математичного аналізу. Одночасно відбувається часткова компенсація більших упущень шляхом експліцитного пов'язування і систематичного зв'язку з цілісною системою, бо структура системи є дійсно технічним аналітичним інструментом. Вона забезпечує впевненість у тому, що ніщо істотно важливе не вислизне при збіглому огляді, й пов'яже кінці з кінцями, додаючи визначеність проблемам та їх розв'язанням.

У динамічному плані соціальна структура розчиняється в процесі і взаємозалежностях. Категорії структури і процесу найтіснішим чином пов'язані одна з одною. Соціальна структура не означає будь-яку онтологічну стійкість в явищах, а тільки відносну – досить стійку одноманітність, що утворюється в результаті глибинних процесів, коли цю стійкість у певних межах можна прийняти як робоче прагматичне допущення.

Якщо ж доводиться вдаватися до структурної системи як до позитивного елементу динамічного аналізу, то мають бути знайдені зв'язки цих «статичних» структурних категорій і відповідних їм приватних тверджень про факт з динамічними змінними елементів у системі. Цей зв'язок відбувається за допомогою поняття «функція». Її основна користь полягає в тому, щоб визначити критерії важливості динамічних факторів і процесів всередині соціальної системи. Вони є настільки важливими, наскільки мають функціональне значення в соціальній системі, їх специфічне значення визначається з точки зору аналізу конкретних функціональних відносин між частинами соціальної системи, а також самою системою та її зовнішнім оточенням.

Значення поняття функція передбачає, що емпірична система розуміється як «працююча система». Структура її полягає в тому, що система певних стандартів, які виявляються в певних межах при емпіричному спостереженні, прагне до збереження або до розвитку.

У зв'язку з цим функціональне значення виявляється внутрішньо телеологічним. Процес або сукупність умов або сприяє збереженню чи розвитку системи, або є дисфункціональними в тому сенсі, що вони зменшують інтеграцію, ефективність і т. п. соціальної системи.

Таким чином, логічний тип такої узагальненої теоретичної системи був названий Т. Парсонсом «структурно-функціональною» системою. Такий вигляд системи містить у собі узагальнені категорії, необхідні для адекватного опису емпіричної системи. З одного боку, вона включає систему структурних категорій, логічно придатних для того, щоб дати певний опис емпірично можливої завершеної системи відповідного класу. Одна з головних функцій системи на цьому рівні полягає в забезпеченні повноти розгляду, у встановленні методологічної неможливості упустити щось важливе і, таким чином, – в експліцитному описі всіх існуючих і структурних елементів та зв'язків у системі.

З іншого боку, така система повинна включати ряд динамічних функціональних категорій. Вони повинні безпосередньо взаємодіяти зі структурними категоріями і описувати процеси, за допомогою яких ці приватні структури зберігаються або розпадаються, а також ті відносини системи, які її пов'язують із зовнішнім середовищем.

Слід відмітити, що соціальна структура являє собою систему стандартизованих відносин акторів, які виконують ролі відносно один одного.

Поняття ролі поєднує підсистему діючої особи як психологічної одиниці з певною соціальною структурою. Тому Т. Парсонс наполягав на тому, що «основні динамічні категорії соціальних систем є «психологічними»... Процеси соціальної поведінки, як і будь-які інші процеси поведінки, є психологічними. Але поза тлумаченням, що додається цим процесам їх інституціонально-структурним контекстом, вони втрачають своє значення для розуміння соціальних явищ» [10, с. 411-412].

З точки зору соціальної системи, роль – це деякий елемент узагальненої стандартизації дій індивідів, що входять до цієї системи. З точки зору актора, його роль визначена нормативним очікуванням членів групи, сформованим у соціальних традиціях цієї групи. Наявність таких очікувань складає істотну особливість ситуації, в якій знаходиться актор. Прийняття або неприйняття цих чекань спричиняє санкції схвалення і винагороди або осуду і покарання. Більш того, очікування складає частину його власної особи. В процесі соціалізації ним засвоюються – більшою чи меншою мірою – стандарти та ідеали його групи, так що вони стають ефективними мотиваційними силами в його власній поведінці, незалежно від зовнішніх санкцій.

З цієї точки зору істотним аспектом соціальної структури є система стандартизованих очікувань, яка визначає правильну поведінку особи, що виконує деякі ролі, засновані як на її власних позитивних мотивах конформності, так і на санкціях інших. Такі системи стандартизованих очікувань, що розглядаються за їх місцем в тотальній системі і досить глибоко пронизують дію, умовно названі Т. Парсонсом «інститутами». Отже, основним структурним стабільним елементом соціальної системи, який повинен грати вирішальну роль у теоретичному аналізі, є структура інституціональних стандартів, що визначають ролі акторів, які входять до неї.

З функціональної точки зору інституціоналізовані ролі, як їх розумів Т. Парсонс, є механізмом, інтегруючим всілякі можливості людини в єдину систему, здатну здолати ситуаційні крайнощі, з якими суспільство і його члени постійно стикаються. Інституціоналізовані ролі виконують дві функції по відношенню до цих можливостей. Перша полягає у відборі таких можливостей поведінки, яка задовольняє потребам і укладається в межах даної стандартизованої структури; інші типи поведінки при цьому пригнічуються або ними нехтують. Друга функція повинна забезпечити через механізми взаємодії максимум мотиваційної підтримки дії, відповідній ролевим очікуванням.

Т. Парсонс виходить з того, що інститути, як структура системи, розуміються як чинники, котрі контролюють дії людини в суспільстві, і як наслідки їх. Отже, як система вони мають бути одночасно пов'язані як з функціональними потребами акторів-індивідів, так і з соціальними системами, які вони утворюють. Таким чином, основним структурним принципом є принцип

функціональної диференціації. Проте функціональний зміст у соціальних явищах виявляється складнішим, бо тут переплітаються функціональні потреби актора і соціальної системи.

Отже, важливість розуміння інститутів як функціонально диференційованих систем полягає в тому, що таке розуміння дозволяє розглядати зміни в будь-якій частині соціальної системи з точки зору їх взаємозалежності у всій системі як цілому. Оскільки така система адекватно формується в узагальнених структурах і є структурно завершеною, то вона вимагає, щоб зверталася явна увага на кожне з можливих віддзеркалень зміни в різних напрямках.

Динамічний аналіз неможливий тільки з точки зору систематичного розгляду інституціональної структури. Для проведення такого аналізу, на думку Т. Парсонса, необхідно ввести «узагальнююче тлумачення поведінкових тенденцій акторів – людей в тій ситуації, в якій вони знаходяться і підлягають впливу очікувань їх інституціоналізованих ролей» [10, с. 409].

Соціальна система складається із взаємин індивідуальних акторів. Самі взаємини являють такі сукупності дій сторін, оформлених у вигляді відносин, в яких сторони орієнтовані одна на одну та враховують одна одну. Для аналітичних цілей найбільш значущою одиницею соціальної структури є не конкретна особа, а роль.

Роль – це такий організований сектор орієнтацій актора, який конститує і визначає його участь у процесі взаємодії. Вона включає набір взаємно співвіднесених очікувань, що стосуються дій як самого актора, так і тих, з ким він взаємодіє. І актор, і ті, з ким він взаємодіє, мають такі очікування. Ролі інституціоналізовані, якщо вони повністю узгоджуються зі встановленими культурними зразками і організовані навколо очікування того, що актор буде конформний по відношенню до морально санкціонованих еталонів ціннісної орієнтації, котрі визнаються членами спільності, в якій функціонує роль.

Потрібно відзначити, що важливою характеристикою більшості соціальних ролей є те, що дії, необхідні для їх виконання, не прописуються у всіх подробицях, а допустимим вважається деякий діапазон варіабельності. Відхилення у допустимих межах не призводить до санкцій. Цей діапазон свободи дозволяє акторам з різними типами особистостей в цілому відповідати очікуванням, пов'язаним з ролями, без надмірної напруги.

Ще одним аспектом дослідження соціальної структури в парсонівській теорії соціальної дії, є культурно-ціннісний аспект. «У всіх суспільствах, – писав Т. Парсонс у своїй праці «До загальної теорії дії. Теоретичні підстави соціальних наук» [10, с. 415-562], – і стабільнішими, і ефективнішими є ті зразки культури, які, хоча б з різними інтерпретаціями, з різними рівнями конформізму, ідіосинкразії, творчості, стійкості, приймаються всіма – як членами суспільства, так і групами членів» [10, с. 444]. Тому, один з найбільш важливих функціональних принципів збереження

соціальної системи полягає в тому, що ціннісні орієнтації різних акторів, які включаються в одну і ту ж соціальну систему, в якійсь мірі мають бути інтегровані в єдине ціле загальноприйнятим способом.

Культурна ціннісна орієнтація у формі загальної моральної згоди відносно прав і обов'язків є фундаментальним компонентом структури соціальної системи. Можна сказати, що культурна система – це модель культури, окремі частини якої взаємопов'язані так, що вони формують системи цінностей, системи переконань і системи експресивних символів. А системи ціннісних еталонів, або критеріїв вибору, й інших моделей культури, якщо вони інституціоналізовані в соціальних системах та інтерналізовані в системах особистості, керують актором як в орієнтації на цілі і нормативні регулятори значень, так і в експресивних діях, скрізь, де диспозиція потреб актора вимагає вибору в обставині дії.

У кожній соціальній системі в якості вищого рівня структури існує система цінностей. Ці цінності містять у собі визначення з точки зору її членів (якщо ціннісна система інституціоналізована) бажаності того або іншого типу системи на рівні, незалежному від внутрішньої структурної диференціації або частковостей ситуації. Ця система цінностей включає як свою характеристику в термінах стандартних змінних (дифузність – специфічність, афектна – нейтральність, якість – результативність і універсалізм – партикуляризм), так і елемент змісту, а саме, визначення того, з яким типом системи ці стандартні змінні (тобто дихотомії, одну сторону яких повинен обрати актор, перш ніж значення ситуації стане для нього визначеним, і, отже, перш, ніж він зможе діяти з урахуванням цієї ситуації) співвідносяться.

Отже, формальна парадигма для аналізу загальної системи дії підказує, що, по-перше, найважливіші безпосередні канали екзогенного впливу на соціальну систему знаходяться в культурній і особовій системах, і, по-друге, що способи їх впливу різні. Безпосередній вплив культурної системи, перш за все, пов'язаний з акумуляцією емпіричного знання.

Крім того, існує подвійна причина, за якою межа між соціальною системою особистості є особливо важливою. У безпосередньому вигляді цей взаємообмін пов'язаний з мотивацією індивіда в психоаналітичному сенсі, а отже, з рівнем його задоволеності або в негативному аспекті – фрустрації. Але побічно, найважливіший структурний компонент соціальної системи, названий інституціоналізованими цінностями, інституціоналізований через його інтерналізацію в особі індивіда. Тому соціальна система «втиснута» в простір між культурним статусом цінностей та їх значущістю для інтеграції особи.

Таким чином, теорія соціальної дії і структурно-функціональний підхід, розроблені Талкотом Парсонсом, мають величезне наукове значення в питанні вивчення соціально-

політичних структур та інститутів держави. У політичному маркетинговому аналізі на теоретичному рівні слід використовувати елементи парсонівського підходу в дослідженні соціальних динамічних систем. Проте складність полягає в тому, що Т. Парсонс її розробив для «рівноважних», стабільних систем, типу американського суспільства. Адже система стабільна або знаходиться в стані рівноваги, якщо відношення між структурою і процесами, що протікають усередині неї, між нею й оточенням таке, що властивості і стосунки, які Т. Парсонс назвав структурою, виявляються незмінними.

По-іншому йдуть справи з українським суспільством і деякими пострадянськими державами (наприклад, Киргизстан, Молдавія, Азербайджан,

Грузія). Таке суспільство можна назвати «розколотим суспільством», а процеси, що відбуваються в ньому, – протилежні стабільним і рівноважним. На наш погляд, розкол українського суспільства і дезінтеграція структурних елементів системи знаходиться у культурно-психологічній площині і проходить по ментально-ціннісному рубежу в дихотомії «індивідуалізм» – «колективізм». Така дихотомія в теорії Т. Парсонса, на жаль, не розглядається. Тому, бажано, удосконалюючи теорію соціальної дії, вносячи корективи в неї, які вимагаються часом, враховувати цю дихотомію, що природно, збагатить, у свою чергу, теорію державного управління як науку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Методические социологии / Пер. с фр. и послесловие А.Б. Гофмана / Эмиль Дюркгейм. – М.: Наука, 1990. – 575 с.
2. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение: Пер. с фр., послесловие и примечания А.Б. Гофмана / Эмиль Дюркгейм. – М.: Канон, 1995. – 352 с.
3. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму: Пер. з нім. О. Погорілого / Макс Вебер. – К.: Основи, 1994. – 216 с.
4. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика: Пер. з нім. О. Погорілий / Макс Вебер. – К.: Основи, 1998. – 534 с.
5. Вебер М. Социология религии. Избранное. Образ общества: Пер. с нем. / Макс Вебер. – М.: Юрист, 1994. – 704 с.
6. Вебер М. Основные понятия стратификации / Макс Вебер // Социологические исследования. – 1994. – № 5. – С. 147-156.
7. Парето В. Социалистические системы // Теоретическая социология. Антология / Под ред. С.П. Баньковской. – Т. 1 / Вильфредо Парето. – М., 2002. – С. 249-313.
8. Парето В. Трансформация демократии / Вильфредо Парето // Западно-европейская социология XIX – начало XX веков / Под ред. В.И. Добренкова. – М., 1996. – С. 155-156.
9. Макьявелли Н. Государь: [сб.: пер. с итал.] / Никколо Макьявелли. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: Транзиткнига, 2006. – 461 с.
10. Парсонс Т. О структуре социального действия. – Изд. 2-е. / Талкотт Парсонс. – М.: Академический Проект, 2002. – 880 с.
11. Парсонс Т. О социальных системах / Под ред. В.Ф. Чесноковой и С.А. Белановского / Талкотт Парсонс. – М.: Академический Проект, 2002. – 832 с.
12. Миллс Ч.Р. Социологическое воображение / Пер. с англ. О.А. Оберемко: Под общ. ред с предисл. Г.С. Батыгина / Ч.Р. Миллс. – М.: Стратегия, 1998. – 264.
13. Миллс Ч.Р. Интеллектуальное мастерство / Пер. А.И. Кравченко / Ч.Р. Миллс // Социологические исследования. – 1994. – № 1. – С. 107-114.
14. Миллс Ч.Р. Высокая теория / Пер. с англ. М. А. Кисселя / Ч.Р. Миллс // Структурно-функциональный анализ современной социологии. Вып. 1. – М.: ИКСИАН СССР, 1968. – С. 395-424.
15. Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации. – 2-е изд. / Энтони Гидденс. – М.: Академический Проект, 2005. – 528 с.
16. Гидденс Энтони. Социология / При участии К. Бердсола: Пер. с англ. Изд. 2-е, полностью перераб. и доп. / Энтони Гидденс. – М.: Едиториал УРСС, 2005. – 632 с.
17. Смелзер Н. Социология: пер. с англ. / Н. Смелзер. – М.: Феникс, 1998. – 688 с.
18. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Р. Мертон. – М.: АСТ, Хранитель, 2006. – 880 с.
19. Спенсер Г. Опыт научные, политические и философские. Сочинения. Т. 1 / Под общ. ред. Н.А. Рубакина / Герберт Спенсер. – СПб.: Издание СПб. Акцион. Общ. печатного дела «Издатель», 1899. – 310 с.
20. Спенсер Г. Опыт научные, политические и философские. Сочинения. Т. 2 / Под общ. ред. Н.А. Рубакина / Герберт Спенсер. – СПб.: Издание СПб. Акцион. Общ. печатного дела «Издатель», 1899. – 266 с.
21. Спенсер Г. Опыт научные, политические и философские. Сочинения. Т. 3 / Под общ. ред. Н.А. Рубакина / Герберт Спенсер. – СПб.: Издание СПб. Акцион. Общ. печатного дела «Издатель», 1900. – 96 с.
22. Спенсер Г. Опыт научные, политические и философские. Сочинения. Т. 3 (окончание) / Под общ. ред. Н.А. Рубакина. / Герберт Спенсер. – СПб.; К.; Х.: Южно-Русское книгоиздательство Ф.А. Иогансона, 1900. – 188 с.
23. Шубін С.П. Політичний маркетинговий аналіз: метод, теорія, практика: Монографія. / С.П. Шубін. – К.: Генеза, 2007. – 112 с.

Рецензенти: Колісниченко А.І. – д.і.н., професор;
Куріло В.Є – к.і.н., доцент